

ӘЛЕУМЕТТАНУ ТЕОРИЯСЫ

Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

1-тарау. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу:
ерте кезең

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Әлеуметтану теориясының нақты пайда болу уақытын айқындау мүмкін емес. Ежелгі заманнан бері адамдар әртүрлі ойларға беріліп, әлеуметтік өмірге қатысты өз теорияларын дамытып отырған. Ричард Олсон әлеуметтану дәстүрінің дамуын 1600 жылдардың ортасына дейін барлап, Джеймс Харрингтонның экономика мен мемлекет арасындағы қатынастар туралы еңбегіне дейін зерделесе де, авторлар XVII ғасырға дейінгі көзқарастарды да қарастырмайды. Бұл сол кезеңдердегі адамдарда әлеуметтануға байланысты идеялар жоқ дегендік емес, зерттеулер елеулі нәтиже бермейтіндіктен, осылай істегенді жөн көрген, өйткені, заманауи әлеуметтануға қатысты мәнсіз идеяға бола қыруар уақытты зая кетіруге тура келетін болғандықтан осылай шешім қабылдаған. Қалай болған күнде де, сол кезеңдегі ойшылдардың ешқайсысы өзін әлеуметтанушымын деп есептеген жоқ. Олардың ішінде қазіргі кездегідей әлеуметтанушы санатындағылар некен-саяқ десек те болады. Тек 1800 жылдарда ғана әлеуметтанушы деген атқа лайықты ойшылдар пайда бола бастады.

Әлеуметтануды тек салыстырмалы түрде заманауи Батыс феномені ретінде ғана қабылдайтын дәстүрлі процесс бар. Алайда ғалымдар әлеуметтанумен ерте кезден бастап және әртүрлі елдерде айналысты. Бұған мысал ретінде Абдель Рахман ибн Халдунды айтуға болады. Ибн Халдун 1332 жылдың 27 мамырында Африка жерінің солтүстігінде, Тунисте дүниеге келген. Білімді отбасынан шыққан, жастайынан Құран, математика мен тарихты оқып, үйренген. Өмір бойы Тунис, Марокко, Испания мен Алжир елдерінде әртүрлі сұлтандарға елші, патша сарайының басқарушысы мен ғылыми кеңес мүшесі ретінде қызмет етті. Ол «мемлекет басшылары Құдайдың таңдауы түскен айрықша жандар емес» деген сенімі үшін Марокко елінде екі жыл түрмеде отырды. Шамамен жиырма жылдай саяси қызмет атқарғаннан кейін ибн Халдун Солтүстік Африкаға оралып, сол жерде бес жыл бойы тыңғылықты білім алып, жазушылықпен айналысқан. Осы уақыт ішінде жазған еңбектерімен танымал болып, Каир қаласындағы әл-Азхар мешіті жанындағы университетте, Ислам білім беру орталығында дәріс оқыған. Өзінің осынау айрықша танымалдыққа ие болған дәрістерінде әлеуметтанушылық ой мен тарихи бақылаудың арасындағы байланыстың маңыздылығын атап көрсеткен.

Ибн Халдун 1406 жылы, өмірінің соңғы кезінде көптеген идеялары қазіргі замандағы әлеуметтанумен сабақтас келетін шығармалар жинағын құрастырды. «Мукаддима» еңбегінде жазғанындай, ол өзінің бар күш-жігерін қоғамды ғылыми зерделеуге, эмпирикалық зерттеуге және әлеуметтік құбылыстардың себептерін іздеуге арнады. Ол әлеуметтік институттарға, мысалы, саясат пен экономикаға және олардың өзара қарым-қатынастарына көп көңіл бөлді. Ибн Халдун примитивті және заманауи қоғамдарды салыстыруға қызығушылық танытты.

Ибн Халдун зерттеген тақырыптардың бірі – мемлекеттің құрылуы. Оның тұжырымдауынша, «Солтүстік Африка мемлекеттерінің өркендеуі мен құлдырауы бақташы көшпелілер мен отырықшы қауымдар арасындағы әлеуметтік ұйымдасудың елеулі айырмашылықтарына тікелей байланысты». Ол асабия ұғымына сүйеніп, мемлекет қалыптасуының циклдік теориясын жасады. Асабия – топтың ынтымақтастық немесе әлеуметтік ұйымшылдық сезімін айқындайды. Ибн Халдунның идеялары мен кейінгі әлеуметтану теориялары арасында қызықты ұқсастықтар мен айырмашылықтар бар. Бір жағынан, ибн Халдунның «асабиясы» 400 жылдан кейінгі Эмиль Дюркгейм секілді теорияшылардың еңбегіндегі әлеуметтік ынтымақтастық тұжырымдамасынан мойны озық тұр. Екінші жағынан алсақ, ибн Халдунның тарихи циклдерді сипаттауы көптеген классикалық теорияшылар мойындаған сызықтық және прогрессивті әлеуметтік даму ерекшеліктеріне қарама-қарсы келеді.

Әлеуметтану теориясының дамуындағы әлеуметтік күштер

Кез келген интеллектуалды сала әлеуметтік ортаның әсерімен қалыптасады. Бұл ұғым әсіресе әлеуметтану ғылымына тікелей қатысты, өйткені, әлеуметтану әлеуметтік ортадан шығып қана қоймай, сол ортаны өзінің негізгі зерттеу объектісі ретінде таңдайды.

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Саяси революциялар

1789 жылғы Француз революциясынан басталып, XIX ғасырдың соңына дейін жалғасқан саяси революциялар легі – әлеуметтану теорияларының дамуындағы басты фактор. Бұл революциялардың қоғам дамуындағы ықпалы зор болды, көптеген оңды өзгерістерге жол ашты. Алайда теорияшылар өзгерістің жағымды жақтарынан гөрі негативті аспектілеріне көбірек назар аударды. Жазушылар бұл хаосқа қатты алаңдады. Оларды қоғамдағы тәртіпті қайта қалпына келтіру жолындағы ортақ мұрат біріктірді. Араларындағы өзгеше көзқарас ұстанғандары көпшілікті орта ғасырдағы бейбіт, мамыражай күндерге қайта оралу үшін күресуге үндеді. Белгілі ойшылдар қоғамдағы өзгерістер мұндай кері шегінуге еш мүмкіндік бермейтінін мойындады. Соған орай, олар XVIII–XIX ғасырлардағы саяси революциялар нәтижесінде түбегейлі өзгеріске ұшыраған қоғамдағы тұрақтылықтың жаңа негіздерін табуға тырысты. Әлеуметтік тәртіптің осы өзекті мәселесіне ден қою әлеуметтанудың классикалық теорияшыларының, әсіресе Конт, Дюркгейм мен Парсонстың өмірлік мұратына айналды.

Индустриялық революция және капитализмнің өркендеуі

XIX ғасыр мен XX ғасырдың басында көптеген Батыс елдерін қамтыған индустриялық революция саяси революциямен қатар, әлеуметтану теориясының қалыптасуына айрықша ықпал етті. Индустриялық революция жеке-дара оқиға емес, өзара байланысқан түрлі қайшылықтардың нәтижесі ретінде көрініс тапты. Оның шарықтау шегі Батыс әлемінің ауылшаруашылықтан гөрі, едәуір дәрежеде индустриялық жүйеге айналу кезеңіне дөп келеді. Жұрттың көбі фермалар мен ауылшаруашылық жерлерін күн санап өсіп келе жатқан фабрикаларда жұмыс істеу үшін тастап кетті. Фабрикалардың өздерінде кезең-кезеңмен технологиялық жетілдірулер жүргізілді. Өнеркәсіптік қажеттіліктер мен қалыптасып келе жатқан капиталистік экономикалық жүйеге қызмет көрсету үшін экономикалық бюрократия тобы пайда болды. Мұндай жүйенің идеалы – өнеркәсіп өнімін көп мөлшерде айналымға түсіретін еркін нарық. Осындай жүйеде кейбіреулер мол табысқа кенелді, алайда көпшілік мардымсыз жалақы үшін ұзақ уақыт жұмыс істеуге мәжбүр болды. Өнеркәсіп жүйесі мен капитализмге қарсылық реакциясы жалпы жұмысшы қозғалысының қалыптасуына, сонымен қатар, капиталистік жүйені құлатуға бағытталған көптеген радикалдық қозғалыстардың пайда болуына әкеліп соқты.

Индустриялық революция, капитализм мен оларға қарсы реакция Батыс қоғамындағы аса ірі және әлеуметтанушыларға өте зор әсер еткен революцияға алып келді. Әлеуметтану теориясының дами бастаған кезеңіндегі Карл Маркс, Макс Вебер, Эмиль Дюркгейм мен Георг Зиммель сияқты төрт белгілі ойшылдар және басқа да көптеген тұлғалар осы өзгерістерді, сондай-ақ, сол өзгерістер салдарынан туындаған қоғамдағы өзекті мәселелерді белсенді түрде зерделеді. Бұл ғалымдар өмір бойы әлеуметтік мәселелермен айналысты және көп жағдайда оларды шешуге арналған бағдарламалар жасауға талпынды.

Отаршылдық

Заманауи капиталистік қоғам дамуындағы шешуші күш – отаршылдық. Отаршылдық – «шетелдік билік етуші мемлекеттің қоғам мен оның халқын тікелей саяси бақылауы». Кейбір жағдайларда басқыншылық тікелей отарлауға алып келді, ол кезде шетелдіктер отарланған жерлерге тұрақты қоныстанады. Бұған мысал ретінде Құрама Штаттар мен Канаданың отарланушы елдеріне айналған Солтүстік Американы жатқызуға болады. Отаршылдық XV ғасырда Португалия Азияда сауда отарларын құрған кезде, ал Испания Оңтүстік Американы аяусыз тонап, талан-таражға салған уақытта пайда болды. Бұдан кейін XVII ғасырда Нидерланд, XVIII және XIX ғасырларда Франция, Англияның отарлық экспансия кезеңдері жалғасты.

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Отаршылдық саяси қатынастармен қатар, экономикалық, әлеуметтік және мәдени аспектілерге де ықпал етті. Отарлар еуропалық халықтар үшін байлықтың көзі болды. Карл Маркс «Капитал» еңбегінде: «Отарлаушылардың алтын мен күмісті «жабайылықпен жинауы» капитализмнің қарқынды дамуына әсер етті», – деп жазған. Сонымен қатар индустриялық революция ілгері жылжыған сәттен бастап, отарлар тоқыма өнеркәсібінде қолданылатын мақта секілді шикізаттың тұрақты көздеріне айналды. Бұл материалдарды африкалық құлдар плантацияларда өсірген. Оларды қара жұмысқа салу үшін Кариб бассейні мен Солтүстік Америкаға әкелді. Сондай-ақ отаршылдық еуропалық бірегейлікті қалыптастырды. Еуропалық елдер африкалық және байырғы халық арасында өздерінің үстемдігін заңдастыруына орай, қазіргі заманғы нәсілшілдік дамыды. Әлеуметтік дарвинизм сияқты ғылыми теориялар да нәсілдік басымдық иерархиясын ұсынды және еуропалықтар тарапынан мәдениетсіз, тұрпайы және варварлық деп саналған отарланған халықтардың қоғамдарына өздерінің өркениетті қоғамдарын қарсы қойды.

Отаршылдық және сол отаршылдықпен бірге қалыптасқан идеялар әлеуметтану теориясының дамуында көбінесе мойындалмаған жағдайда қызмет етсе, отаршылдық әлеуметтану тұрғысынан талдауға арналған маңызды тақырыптың қатарында болған жоқ. Дегенмен жекелеген жағдайлар бар. Кейбір классикалық теорияшылар отаршылдық туралы жазған. Токвиль де, Мартино да Америка, Алжир және Үндістан елдеріне саяхат жасаған. Олардың бәрі де америкалықтардың құлдармен және байырғы халықтарға қатынасына өте сыни көзқарас ұстанған, бірақ, бұған қарама-қайшы Токвиль Алжирдегі француздық отаршылдықтың үзілді-кесілді жақтаушысы болды. Спенсер көбінесе отаршылдықты сынаған. Ол отарланған елді «төмен нәсілдер» деп санаса да, милитаризм мен отаршылдықтың басқыншылық зорлығына қарсы шыққан. Авторлардың айтуы бойынша, Маркс капиталдың бастапқы қорлануындағы отарлардың рөлін сипаттаған. Дюркгейм отаршылдықпен тікелей айналыспаса да, заманауи Батыс қоғамын сол кездегі антропологтар сипаттаған «примитивті» қоғамдармен үнемі салыстырып отырған. Вебер империализм туралы егжей-тегжейлі жазған және германдық империализмді қолдаған. Әйтсе де, Штейнметцтің пайымдауынша, ол отаршылдық туралы онша көп пікір айтпаған. У. Дюбуа америкалық нәсілдік қатынастарды айыптауын жалғастырып, отаршылдық, капитализм және нәсіл арасындағы өзара байланыс туралы сыни пікірлер жазған.

Социализмнің өркендеуі

Индустриялық жүйе мен капитализм олқылықтарын жеңуге бағытталған бірқатар өзгерістерді социализм атауымен ұштастыруға болады. Кейбір әлеуметтанушылар социализмді өндірістік мәселелерді шешу құралы ретінде дәріптесе де, көпшілігі бұған адами және интеллектуалды тұрғыдан қарсы келді. Бір жағынан, Карл Маркс капиталистік жүйені құлатып, оны социалистік жүйеге ауыстыруды белсенді түрде қолдады. Ол социализм теориясын дамытпағанымен, капиталистік жүйенің әртүрлі аспектілерін сынауға көп күш жұмсады. Оған қоса, Карл Маркс өзі үміт артқан социалистік қоғамның өркендеуіне көмектесетін түрлі саяси іс-шаралармен айналысты. Алайда ол әлеуметтану теориясының ерте кезеңіндегі теорияшыл-әлеуметтанушысы болған жоқ. Вебер мен Дюркгейм секілді алғашқы теорияшылардың көпшілігі социализмге қарсы болды. Алғашқы теорияшылар капиталистік жүйенің шешілмеген түйінді мәселелері бар екенін мойындап, Маркс күрескен әлеуметтік революцияның орнына әлеуметтік реформаларды қалады. Олар капитализмге қарағанда социализмнен көбірек қорыққан. Бұл қорқыныш Маркстің капитализмнің социалистік баламасын қолдауға бағытталған талпыныстарымен салыстырғанда, әлеуметтану теориясын қалыптастыруда үлкен рөл атқарды. Шындығында, байқағанымыздай, әлеуметтану теориясы көп жағдайда марксизмге, жалпылай келгенде, социалистік теорияға қарсы реакция ретінде қалыптасқан.

Феминизм

Феминизм түйткілі тарихпен бірге жасап келеді. Әйелдер қай жерде және қай уақытта бағынышты жағдайда болса да, сол қалыптасқан жағдайға әрқашан қарсылық білдіріп келген.

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Олар әрқашан барлық жерде бағынышты жағдайда болған. Феминистік қозғалыстың алғашқы хабаршыларын 1630 жылдардан байқауға болады. Әйелдер белсенділігінің ең биік шарықтауы және соған сәйкес әдебиеттің пайда болуы заманауи Батыс тарихының революциялық кезеңіне тұспа-тұс келеді. Феминистік белсенділіктің алғашқы дабылдары Америка және Француз революцияларының пікірсайыстарымен қатар, 1780–1790 жылдарда басталды. Барынша жоғары деңгейде ұйымдастырылған қозғалыс 1850 жылдарда құлдыққа қарсы орта таптың саяси құқықтары үшін күрестің құрамдас бір бөлігі ретінде, сондай-ақ, әйелдердің жалпы сайлау құқығын қолдаған суфражистік қозғалыстардан көрінеді. XX ғасырда азаматтық және өнеркәсіптік заңнама реформасын талап етіп, жаппай жұмылған ұлы толқын Құрама Штаттарда орын алды. Осының барлығы әлеуметтанудың дамуына, әсіресе осы немесе көршілес салалардағы әйел адамдардың жұмыстарына әсер етті: кейбіреуін ғана атайтын болсақ, Харриет Мартино, Шарлотта Перкинс Гилман, Джейн Аддамс, Флоренс Келли, Анна Джулия Купер, Ида Уэллс-Барнетт, Марианна Вебер және Беатрис Поттер Вэб. Алайда олардың туындылары уақыт өте келе шеткері ығыстырылып, өзге теориялардың құрамдас бөлігіне айналды не болмаса мүлдем елеп-ескерілмеді; әлеуметтанудың кәсіптік билік негізі ретінде қалыптасуының басында тұрған ер адамдар оларды әлеуметтану бойынша жарияланымдар тізімінен сызып тастады. Феминистік мәселелер әлеуметтануда шетке ығыстырылып, маргиналды теорияшыл ерлердің немесе аса маргиналданған теорияшыл әйелдердің еңбектерінде ғана қалды. Әлеуметтану теориясының белді тұлғалары – Спенсер, Вебер, Дюркгейм мен кейінгілері өздерінің айналасында болған феминистік пікірталастарға, негізінен, консервативті түрде жауап қайтарды. Олар жыныс мәселесін жұрт алдында әлеуметтану деп атаған білім саласы үшін елеусіз тақырып ретінде қарап, оларға шартты түрде ғана жауап қатты. Осындай көзқарас әйелдер әлеуметтану теориясын қалыптастыруға белсене қатыса бастаған шақтың өзінде де сақталды. Ер адамдардың феминистердің талаптарына қатысты реакцияларының өзгеру тарихының бір бөлігі – кәсіптік гендерлік саясаттың даму тарихы енді ғана қолға алынып, жазылып жатыр.

Урбанизация

Индустриялық революция нәтижесінде XIX–XX ғасырларда көптеген адамдар өздерінің ауылдарынан қалаға көшті. Мұндай жаппай миграция, негізінен, қаладағы кәсіпорындардағы жұмыс орындардың пайда болуымен байланысты. Бірақ қалалық өмірге бейімделу біршама қиындықтар туғызды. Сонымен қатар қалалардың ұлғаюы есепсіз көп мәселелерді алға тартты: халықтың аса тығыздығы, қоршаған ортаның ластануы, шу және т.б. Қалалық өмірдің болмысы мен ондағы туындаған мәселелер ерте кезеңдегі көптеген әлеуметтанушылардың, әсіресе Макс Вебер мен Георг Зиммельдің көңілін аударды. Шындығында, алғашқы америкалық әлеуметтану мектебі – Чикаго мектебі қала тірлігі үшін айтарлықтай алаңдап, урбанизация мен оның мәселелерін зерттеу мақсатында Чикаго қаласын зертхана ретінде пайдаланды.

Діни өзгерістер

Саяси революциялар, индустриялық революция мен урбанизациядан туындаған әлеуметтік өзгерістер халықтың діни ұстанымына үлкен әсер етті. Алғашқы әлеуметтанушылардың көбі діни тәжірибеге сүйенді және дінмен белсенді түрде, кейде кәсіби тұрғыда айналысты. Олар өздерінің діни мұрат-мүдделерін әлеуметтануға енгізді, адамдардың өмірін жақсартқысы келді. Кейбіреулер үшін әлеуметтанудың өзі дінге айналып кетті. Енді біреулер әлеуметтану теорияларында айқын діни көзқарас ұстанды. Дюркгейм өзінің негізгі жұмыстарының бірін дінге негіздеп жазды. Мораль Дюркгеймнің әлеуметтануында ғана емес, Толкотт Парсонстың еңбегінде де маңызды рөл атқарды. Вебердің еңбектерінің басым бөлігі де әлем діндеріне арналған. Маркс те дін мәселелеріне қызыққан, алайда көбінесе сыни көзқарас тұрғысынан қараған.

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Ғылымның дамуы

Әлеуметтану теориясы дамыған кезеңде ғылымның рөлі тек колледж бен университетте ғана емес, жалпы қоғамда артып келе жатты. Ғылыми-технологиялық зерттемелердің өнімі өмірдің барлық саласына ене бастады, осыған байланысты ғылым үлкен беделге ие болды. Ғылымның физика, биология мен химия сияқты аса жемісті салаларымен айналысқан адамдар қоғамда құрметке ие болды. Әлеуметтанушылар, әсіресе Конт, Дюркгейм, Спенсер, Мид пен Щюц әуел бастан-ақ ғылымға ден қойып, әлеуметтануды аса жемісті физика мен биологияның үлгісі бойынша модельдеуді ұйғарды. Көп өтпей, ғылыми модельді толық қабылдаған ғалымдар мен қоғамдық өмірдің ерекше сипаттары ғылыми модельді толық қабылдауға қиындық туғызады деп санайтындардың арасында пікірталас туындады. Әлеуметтану мен ғылым арасындағы қарым-қатынас мәселесі әлі күнге дейін талқыланып келе жатыр, дегенмен осы саладағы жетекші журналдарға көз жүгіртіп қарасақ, әлеуметтануды академиялық ғылым деп санайтындар басым екенін көреміз.

Интеллектуалды күштер және әлеуметтану теориясының өркендеуі

Әлеуметтік факторлар айтарлықтай маңызды болса да, әлеуметтану теориясының қалыптасуында негізгі рөл атқаратын интеллектуалды күштерге басты назар аударылады. Шынайы өмірде, әрине, интеллектуалды күштер әлеуметтік күштерден ажыратылмайды. Мысалы, ағартушылық туралы талқылауда бұл қозғалыстың, ақыр соңында, әртүрлі әлеуметтік өзгерістермен тығыз байланыста болып, оларға зияткерлік негіз қалағанын байқаймыз. Әлеуметтік теориялардың дамуына себепші болған көптеген интеллектуалды күштер олардың әсері барынша айқын сезілетін ұлттық контексте талқыланады. Ендігі әңгіме ағартушылық пен оның Франциядағы әлеуметтану теориясының дамуына тигізген әсерінен басталады.

Ағартушылық

Көптеген зерттеушілердің көзқарасы бойынша Ағартушылық дәуірі – кейінгі әлеуметтану дамуындағы бетбұрысты кезең. Ағартушылық көрнекті интеллектуалды даму мен философиялық ойдағы өзгерістердің дәуірі болды. Ертедегі ойлар мен сенімдердің көбі жойылып, ағартушылық кезеңінде басқа түсініктермен алмастырылды. Есімдері ағартушылық дәуірімен тығыз байланысты аса көрнекті ойшылдар – француз философтары Шарль Монтескье мен Жан-Жак Руссо. Алайда ағартушылықтың әлеуметтану теориясына әсер етуі тура және позитивті мағынада емес, негативті тұрғыда болды. Ирвинг Цейтлиннің пікірінше, «Ерте әлеуметтану ағартушылық идеяларына үнемі қарсылық көрсету арқылы дамыған». Ағартушылық дәуіріне жатқызылатын ойшылдарға екі зияткерлік ағым әсер етті: XVII ғасырдың философиясы мен ғылымы.

XVII ғасырдағы философия дегенде Рене Декарт, Томас Гоббс пен Джон Локк секілді ойшылдардың еңбектері ойымызға оралады. Олар рационалды идеялардан тұратын жалпы сипаттағы ауқымды және өте абстрактілі жүйелерді құруға басты мән береді. Кейінгі кезең ойшылдарының сенімінше, идеялар жүйесі ортақ, парасатты мағынаға ие болуы тиіс. Бірақ олар өздерінің идеяларын шын өмірден алуға және оларды сол жерде апробациялауға үлкен күш салды. Басқа сөзбен айтқанда, олар эмпирикалық зерттеуді рационалды негіздеумен біріктіргілері келді. Оның моделі ретінде ғылым, әсіресе Ньютонның физикасы қызмет етті. Біз осы сәттен бастап ғылыми әдістің әлеуметтік мәселелерге қолданылуы қалай басталғанын көреміз. Ағартушылық ағымының ойшылдары өз идеяларын шынайы өмірден алуға тырысып қана қоймай, сондай-ақ, бұл идеялардың әлеуметтік әлемнің игілігіне қызмет жасап, оны сыни талдауға көмектесетіндей етуге талпынды. Жалпы айтқанда, адамдар әлемді түсініп, оны ақыл-ой және эмпирикалық зерттеудің көмегімен басқаруға болады деген сенім – ағартушылыққа тән сипат. Идеяның мәнісі: «физикалық әлемді табиғат заңдары басқаратын болса, ендеше,

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

әлеуметтік әлемді де өз заңдары басқарады». Осылайша, философың міндеті – әлеуметтік әлемнің заңдарын ақыл-оймен және зерттеулердің көмегімен ашып көрсету. Әлеуметтік әлемнің заңдары қалай әрекет ететінін түсініп, ағартушылық ойшылдары практикалық мақсатқа – «ең жақсы», аса рационалды әлемді құруға көшті.

Ағартушылық философтары рационалды негіздеуге баса назар аударып, дәстүрлі билікке сенуден бас тартты. Дәстүрлі құндылықтар мен институттарды зерттеп, оларды көбінесе иррационалды деп яғни, адамның табиғатына қайшы келеді және оның өсуіне, дамуына кедергі келтіреді деп санаған. Өз идеяларын іске асыруды және қоғамдағы шынайы өзгерістерді көздеген ағартушы-философтар өздерінің миссиясы осы қисынсыз жүйелерді жеңіп шығу деп есептеген. Ағартушылықтың бірден-бір тікелей және позитивті әсеріне ден қойған теорияшылар Алексис де Токвиль мен Карл Маркс еді, бірақ, олар өздерінің алғашқы теорияларын Германияда жасаған.

Ағартушылыққа консервативті реакция

Бір қарағанда, Маркстің теориясы сияқты, француз классикалық әлеуметтануына ағартушылық тікелей және позитивті түрде әсер еткені анық. Француз әлеуметтануы рационалды, эмпирикалық, ғылыми және өзгерістерге бағытталған әлеуметтануға айналды. Оған қоса, ол ағартушылыққа қарсыласудан туған бірқатар идеялар әсерімен де қалыптасты. Сейдманның көзқарасы бойынша, «ағартушылыққа қарсы шыққан идеология нақты төңкерілген қалыптағы ағартушылық либерализмін бейнеледі. Ағартушылықтың сынына іліккен модернистік алғышарттардың орнында тегеурінді антимодернистік идея тұр». Көріп отырғанымыздай, жалпы әлеуметтану және француз әлеуметтануы, ең алдымен, ағартушылық пен қарсы-ағарту идеяларының шым-шытырық қоспасынан шыққан.

Ағартушылық идеяларына оппозицияның аса радикалды формасы – француз католик контрреволюциялық философиясы яғни, Луи де Бональд пен Жозеф де Местрдің идеялары қарсы шықты. Бұл адамдар тек ағартушылыққа ғана қарсы болып қоймай, сондай-ақ, Француз революциясына да қарсы шыққан. Олар бұл революцияны ағартушылыққа тән ойлау тәсілінің нәтижесі деп санаған. Мысалы, де Бональд революциялық өзгерістерге қайран қалып, ортағасырлық өмір мен гармонияның қайтып оралуын асыға күткен. Мұндай көзқарас бойынша, қоғамды Құдай жаратқан; соған сәйкес, ағартушылық, философтар үшін соншалықты маңызды болған ақыл-ой дәстүрлі діни түсініктерге тәуелді деп есептеген. Сонымен қатар Құдай қоғамды жаратқандықтан, адамдардың қалыптасқан тәртіпке араласып, қасиетті жаратылысты өзгертуі дұрыс емес деп санаған. Сондай-ақ де Бональд патриархат, моногамды неке, монархия және католик шіркеуі секілді дәстүрлі институттарға зиян келтіретін кез келген түсінікке қарсы шыққан.

Бональдтың көзқарасы консервативті реакцияның біршама төтенше формасында болса да, бұл ойшылдың шығармашылығы осы ілімнің негізін қалаған тұлғалар туралы айқын түсініктемелер береді. Консервативті ойшылдар өздері ағартушылықтың «аңғал» рационализмі деп атаған түсініктен бас тартты. Әлеуметтік өмірдің иррационалды аспектілерін мойындап қана қоймай, оған оң мән-мағына берді. Осылайша олар дәстүр, эмоционализм, елес пен дінді әлеуметтік өмірдің қажетті компоненттері ретінде қарастырды. Көтерілістерді жоққа шығарды және бар тәртіпті сақтауға талпынды. Француз революциясы мен индустриялық революция деген даму формаларын қиратушы күш деп санап, оларды сынға алды. Консервативті ойшылдар қоғамдық тәртіптің рөлін белгілеуге әуес болды, бұл рөл бірнеше теорияшыл-әлеуметтанушылар еңбектерінің басты тақырыбына айналды.

Цейтлин өзінің тұжырымы бойынша, консервативті реакция өкілдерінің көзқарастарын жүйелей келіп, классикалық француз әлеуметтану теориясының негізін құрайтын басты он пікірді атап көрсетті:

1. Ағартушылық дәуірінің ойшылдары даралықтың маңыздылығын атап көрсетуге әуес болса, консервативті реакцияның негізгі әлеуметтануға қызығушылығы – қоғам мен басқа ауқымды феномендердің рөліне басымдық берді. Қоғам индивидуумдардың жай ғана

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

Дәріс: 1. Әлеуметтану теориясына тарихи шолу: ерте кезең

жиынтығынан гөрі әлдеқайда ауқымды құбылыс ретінде қарастырылды. Оның тарихы терең, өзінің даму заңдары мен түп тамыры бар деп саналған.

2. Қоғам талдаудың басты нысанына айналды; ол индивидпен салыстырғанда аса маңыздырақ деп есептелінді. Нақ осы қоғам әлеуметтену процесінің негізінде индивидумды қалыптастырады.

3. Индивидуум қоғамның ішіндегі негізгі элемент ретінде қарастырылмады. Қоғам – рөл, жағдай, қатынас, құрылым мен институт секілді компоненттерден құралған. Индивидуумның рөлі осы компоненттердің ұяшықтарын жай ғана толтыру болған.

4. Қоғамның бөліктері өзара байланысты және өзара тәуелді болып саналған. Әрине, бұл өзара тәуелділік қоғамның басты ұйтқысы болып саналады. Осы көзқарас консервативті саяси бағдарға алып келген. Қоғамның барлық бөліктері өзара тәуелді, олардың біреуінің әлсіреуі басқасының жойылуына, ең соңында тұтас жүйенің қирауына алып келеді. Бұл дегеніміз – әлеуметтік жүйедегі барлық өзгерістерді аса зор сақтықпен орындау жөн екенін білдіреді.

5. Өзгерістер тек қоғам мен оның компоненттеріне ғана емес, сондай-ақ, осы қоғамда өмір сүретін индивидумдарға төнетін қауіп-қатер ретінде қарастырылған. Қоғамның әртүрлі компоненттері адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға негізделген. Институттардың жойылуы адамдардың азап шегуіне себеп болады, ал ол, өз кезегінде, әлеуметтік бейберекеттікке алып келеді.

6. Жалпы, процесс қоғамның түрлі ірі құрамдас бөлігін индивидуум үшін де, қоғам үшін де пайдалы деп қарастырды. Нәтижесінде бар әлеуметтік құрылымдар мен институттардың негативті әсер етуін анықтау мен бағалау мотивациясы болмады.

7. Отбасы, көрші, діни сипат немесе жұмыс түрі бойынша қалыптасқан топтар секілді ұсақ компоненттер индивидуум мен қоғам үшін маңызды болды. Олар адамдардың қазіргі қоғамда алаңсыз өмір сүруі үшін қажетті шарттылыққа айналды.

8. Индустрияландыру, урбанизация мен бюрократтық секілді заманауи қоғамдағы түрлі келеңсіздіктер тәртіпсіздікке алып келеді деп болжанған. Оларға қорқынышпен, үреймен қараған, олардың қиратушы әсерін бейтараптандыру әдістерін қарастыру қажеттігін айтқан.

9. Мұндай үрейлі өзгерістер аса рационалды құрылған қоғамға алып келсе, сол арада консервативті оппозиция қоғам өміріндегі иррационалды факторлардың маңыздылығына жүгінген.

10. Ақырында, консерваторлар қоғамның иерархиялық жүйесін қолдады. Қоғамда қоғамдық жағдайдың және сыйақының сараланған жүйесінің болуы маңызды болып есептелген.

Ағартушылыққа консервативті реакциядан қалыптасқан бұл он пікірді – Франциядағы әлеуметтану теориясы дамуының тікелей интеллектуалды негізі деп санаған жөн. Осы идеялардың едәуірі әлеуметтік ойға, оның ерте даму кезеңдерінде еніп кеткен. Сондай-ақ ағартушылықтың кейбір идеялары да әсерін тигізді.